

Товчеться, як Марко по пеклу

Українська приказка

I

Було в петрівку. Зелена по пояс трава вкривала степи, вихрилась, слалась і, як море, грала; набіжить вітерець, покотиться хвилю, нахилить, розіб'є її, і вона зажовтіє, заголубіє й зачервоніє квітами. На синьому небі ні хмарки; сонце зверху накрива теплом і широким промінням, як золотим дощем, кропить кожен листочок, кожную билинку, а з трави обдає, свіжить пахучим холодком. Дишеш не надишешся, як буває в спасівські жароти, після довгої путі, не наситиш жадоби, допавшись до холодної криниці. Здається, тільки й видко небо й землю, а скільки ще наокоуги тебе тієї тварі божої! Куди не глянь, під кожним кущиком, листочком кишать коники, комашня, як розмальовані метелики мигтять з квітки на квітку; а високо, під ясным небом, в'ються орли, хмарою літають дрохви, журавлі, хохітва; кібчики, неначе гвоздиком прибиті, на однім місці махають крильцями, виглядаючи добичу. Деколи залопотить, розляжеться трава, і сайгак, злякавшись свого ж шелесту, летить, як на крилах, схиливши на спину свої роги. Кругом тебе усе живе, усе дише, дзирко-

тять, висвистує, а оддалі, невідь-відкіля виявляються озера, буцім чарами наливаються, мріють, котять хвилю за хвилю і, як море, вкривають землю. Тільки де-не-де синіють, неначе острови, оточені могили; і знов, як не було, манья розвіялось, рознеслось, і знов зелена трава скрізь стелеться по степу. Весело глянуть на ці степи запорозької України; усе очі до тебе пригортають, а серце мліє, смутні думки летять у невідомий край, а за ними рветься й душа, бо нема для неї припину на землі, як нема чоловікові захисту на широкому степу.

Жар починав стухать, сонце близилося до землі, оточившись довгими паростями проміння, неначе підняло сто рук, щоб обняти степи на добраніч. Вітер, як з лісу, повівав холодком і розносив квітчані пахощі. У свою чергу озвались вечірні пташки: підпадьомкали перепели, деркотіли деркачі, висвистували овчарики, кигикали і квилили літаючи чайки. Аж ось у траві неначе іскра блиснула, і виявивсь, як із землі виріс, на вороному коні січовик, у червоному жупані, в кабардинці¹ набакир. Ремінний пояс врізався в його тонкий стан, за поясом і в кубурах стриміли пістолі, біля боку висіла шабля в срібній піхві, а за плечима мотався булдимок². Січовик був ще молодий, тільки вус вирівнявся; ясно гляділи його карі очі, а уста ніби усміхались; усякий би пізнав по його юнацтву й безсумному погляду, що не ввірився ще йому світ, не почало й лихо. Їхав він тихою ходою,

---

¹ Так прозивались запорозькі шапки, бо були обложені хутром з кабарди.

² Коротка гвинтівка (приміт. авт.).

озираючись по сторонах, ніби гуляв собі; то закурлика пісню, то нахилиться з коня, зірве квітку, втішається нею і, побачивши кращу, кине й зрива другу.

Уже завечоріло. Широкі тіні простяглись і мережили степ; захід сонця зайнявся полум'ям і насупроти обдав ярким світлом гребінь гори з могилами. Січовик скинув очима удаль, шукаючи, на якій би йому могилі заночувать. Дивиться, на самій вищій могилі щось мріє, чорніє; спершу здалось йому за шульпіку, а як зблизився, побільшало – неначе орел; ще проїхав кілька гонів, роздивився, аж то чоловік, і сидів він нерухомо, неначе кам'яна баба на могилі.

– От і добре, – пробубонів про себе січовик, – послав мені Господь на ніч товариша.

Спустившись у балку, він зупинився біля криниці, набрав у боклагу води, напоїв коня і повів його в поводу. Зійшов на гору, вже й до могили зблизивсь, а чоловік сидить собі, не ворухнеться, неначе заляк, не оглянеться на січовика і не чує шелесту од його важкого поступу. З виду й з одежі не гевал³, не бурлака, а щось не просте: татарська кучма насунулась йому на очі, ніс закандзюбився, як у кібця, а довгенні сиві вуса аж до грудей доставали. На плечах у його був накинтий чорний подолянський кобеняк і в верзунах⁴, як обуваються в Карпатських горах гуцули. Не видко було при йому ніякої роні, тільки в руці держав він ціпок і біля боку лежала торба.

---

³ Волоцюга.

⁴ Постоли з шкуратка (приміт. авт.).

Зблизившись до могили, січовик одпустив коневі подпруги, приарканив, дивиться, а чоловік усе сидить, не оглянеться й не поворухнеться.

– Бач, як замислився, – прошепотів січовик, заходячи збоку, – а мене й не бачить; постривай же, я тебе сполохну, – та скільки духу й крикнув: «Пугу!» – аж луна по степу покотилась.

Однак од сього покрику чоловік не сполохнувся; не-притьма озирнувся він і хижо спідлоб'я глянув на січовика. Страшно горіли вирлоокі його очі, неначе іскри з них посипались. Січовик хотів був ще вдруге пугукнуть, та й припинивсь, бо, як списом, шпигнуло його тим поглядом, неначе холодна жеретія⁵ обвилась і здавила йому серце. І не схаменувся він, як, знявши кабардинку, низенько вклонився, буцім самому кошовому, і з повагою промовив:

– Добрий вечір, чоловіче! – Чоловік зміряв січовика очима і, не промовивши слова, одвернувся. Нахмурився й січовик: заграла молода кров, заіскрились очі: розсердила його та зневага.

– Слухай, чоловіче, – озвався січовик, – за пожегання⁶ мусиш оддякувать, а не одвертать пику і чорти батька зна куди стромлять свої волові очі, як кішка в каганець!

Чоловік мовчав, усе дивлячись пильно у ту ж саму сторону, як спершу дививсь.

---

⁵ Невеличка гадюка, що лазить по деревах і обмотується кругом вітей (приміт. авт.).

⁶ Поздоровлення (пол.).

– Чи чуєш, що я тобі кажу? – знову гримнув січовик, підступаючи.

– Не позакладало, чую... – пробубонів чоловік, не ворухнувшись.

– Чого ж мовчиш?

– Нічого казати; коли я тобі не подобавсь, іди собі далі, степи просторі.

– Не я до тебе прийшов, а ти забрався в чужу солому, та ще й шелестиш! Степи наші, запорозькі! От що!

– Хто се тобі казав?

– Я тобі кажу!

– Коли ваші, чом же ви їх не орете, не засіваєте, не користуєтесь ними?

– Січ не пшеницею степи засіва, а кріпостями, паланками, от що!

– Погані ж будуть ваші жнива; не собі дбаєте; правда твоя, мине вік-другий – і сі степи ригнуть золотом, сріблом, та не буде вам з того ніякої користі. Не подякують тих, хто кров'ю своєю їх поливав і своїми кістками огороджував!.. Так не кажи мені, козаче, що степи ваші: божі вони і того, кому він дасть ними користуватися!

– Поки хвалько нахвалиться, будько добудеться! Уставай же та йди собі ік уражій матері за те, що ти цураєшся мого товариства; не хочу з тобою на єдиній могилі ночувати, от що!

– Як не хочеш на одній, так шукай собі іншу...

– Вибачай, чоловіче, – гримнув січовик, – у мене такий звичай, що куди б я не прийшов, то вже відти не піду, поки сам не схочу.

- Такий саме звичай і в мене...
  - Вставай же, кажу тобі, – скликнув січовик, – не то я тебе по-запорозьки підведу!
  - Чи не схотілось тобі, козаче, тичка подуть⁷? – спитав чоловік, зареготавшись на весь степ, неначе само пекло зареготало.
  - Я тебе так подму, – гукнув січовик, ще гірш розсердившись, – що аж на тій могилі опинишся.
  - Гляди, козаче, не то мене не зведеш, ти торби моєї не підіймеш.
  - Брешеш, підійму, і потилицю ще тобі нею на-товчу!
- Січовик справді хотів був затопить по гамалику⁸, ухопивсь за торбу, та сюди-туди і з місця її не зворухнув; попробував обома руками взяти, аж заморився від натуги, а все-таки не зворухнув.
- Що там таке в торбі? – бубонів січовик, поглядаючи то на чоловіка, то на торбу. – Який там біс сидить?.. Я ж таки неабиякий, підкови розгинаю, коня підіймаю, а гемонської торби й з місця не зворухнув... Скажи мені, чоловіче, – спитав він, – що ти таке на світі: чи який характерник, чи, може, сам чорт?
  - Не характерник і не чорт, – одказав чоловік, схиливши на груди голову, – тільки чортова у мене доля...
  - Яка ж у чорта доля?
  - Не така, як у людей!

---

⁷ Спробувати сили.

⁸ Місце нижче потилиці.

– Се, й не питаючи, знав... А ти мені скажи, який там біс сидить у твоїй торбі, що вона така важка?

– Подивись...

Січовик розв'язав мотузок, засунув руку в торбу й витяг голову старої бабусі. Аж звомпив⁹він, глянувши на неї, і трохи з рук не впустив. Як учора одрубана: біле волосся було скуйовджене й облите запеклою кров'ю; брови нахмурились, незакриті очі грізно дивились, рот розкрився, страшно було глянуть на вид старої: здавалось, буцім вона в останній час кого проклинала.

– Чия се голова? – спитав січовик, прозора поглядаючи на чоловіка.

– Матчина...

– Хто ж її одчесав?

– Я!..

– Ти?.. Рідну неньку?! Мій боже милий, чом же ти не затримав такої грішної руки?! – скрикнув січовик, опускаючи голову в торбу. – Що ж там-ще в тебе? – спитав він, дивлячись на чоловіка.

– Подивись...

Січовик знов поліз у торбу й витяг другу голову молодій, дуже гарній дівчини. Джегерелі¹⁰ й дрібушки ще не порозплітались, тільки довга коса, чорна, як гайворон, позлипалась запеклою кров'ю. Очі були трошки прищурені, а устонька, як терен синій, одкриті, і зубки, неначе перли нанизані, білили й блищали.

---

⁹ Схвилювався від несподіванки, злякався.

¹⁰ Коса на голові, складена вінком.

– Мій боже милий, яка ж гарна! – скрикнув січовик, – і на таку піднялась рука?!
– Піднялась, коли одрубана...
– Чия ж се голова?
– Сестрина.
– Чи не ти і сю одчесав?
– Одгадав!
– Знаєш, чоловіче, – зітхнувши, промовив січовик, – на усьому світі нема нещасливішої тварі; як ти, от що!

Чоловік швидко повернув голову й пильно глянув на січовика, ніби хотів роздивитися, од кого почув сю річ.

– Козаче, – сказав він журливо, – не тобі першому показував я сі голови, не тобі одному й признавався: всі ж од розумної голови казали, що нема на світі й звіра лютішого від мене, і не брехали вони; однак ти од щирого серця сказав святу правду; на усьому світі нема нещасливішої тварі, як я!.. Од мене все одцуралось; і небо, і земля, і саме пекло!.. Мене прокляла мати, прокляв і батько з того світу – я Каїн!.. А тобі мене жаль як побіденного, нещасливого... Спасибі тобі, козаче, дай руку, побратаємось! – чоловік простягнув руку, як лопату, обвинуту товстими жилами, немов вірьовками.

– Вибачай, чоловіче, – одрізав січовик, – хоч мені тебе й жаль, а прочварі, Каїнові, руки не подам і побратимом не буду.

Чоловік аж з місця скочив, так його уразила ся одповідь. Хоть нижчий він од січовика, а як роздрочився,

так страшно й глянуть на його постать: плечі й груди, як башта, кулаки, як дві довбешки; пополотнів, очі кров'ю поналивались. Не звомпив же й січовик, на п'ядь не одступив і сміло дивиться чоловікові в очі...

– Як, – гримнув чоловік, заскреготівши зубами, – ти гребаєш моєю рукою, моїм товариством?.. Чи ти знаєш, блазень, що колись і я був січовиком, колись за велику увагу ставили моє товариство?

– Може, колись, – перехопив січовик, – та не теperчки...

– Так виймай же шаблю й боронись; за сю уразку я визиваю тебе на чесний поєдинок!..

– Не чесний буде поєдинок битися з шаблею проти голих рук, а давай чим здужаєм! – січовик згорнув кулаки й став напоготові.

– Не бійсь і з шаблею не порівняєшся?

– Боюся тільки нечесної смерті: Бог нас порівня, а розсудить совість... – одказав січовик, наступаючи.

Як од води стухає полум'я, так остання відповідь січовика припинила ярість чоловіка; не здержав він і його смілого погляду, понурився і назад одступив...

– Совість... совість... – глухо прогомонів він, – ні, ні, не мені, проклятому, брататися з тобою; не тобі простягать і руку суцїзі! – чоловік приник до землі й важко застогнав, здавалось, і могила з ним стогне...

– Не сердься, чоловіче, за мою шпарку одповідь, – з жалем промовив січовик: як будеш гинуть, я од тебе не одцураюсь і обидві руки тобі простягну.

Чоловік підняв голову й глянув на січовика.

– Ти з Сїчі? – спитав він стиха.